

Személytelen fogalmazás

Szívósan tartja magát a vélekedés, hogy a személytelen szerkesztésmód idegen a magyar nyelvtől. Ezt a tézist alátámasztandó, egyes nyelvvelők odáig mennek, hogy a személytelenséget egyenesen a szöveg hátrányának nyilvánítják. Erről azonban a magyarul beszélők mit sem tudnak, a személytelen fogalmazás él és virul a mai nyelvben.

A személytelen mondat szerkesztés ellenzőinek egyik fő érve, hogy a mondat *tartalmasabb, magvasabb*, ha megjelöljük a cselekvő személyét. Sokszor igaz, de az még igazabb, hogy nem is akarunk mindig és mindenhol tartalmasak és magvasak lenni, sőt. Ha két szomszéd futólag találkozik a lépcsőházban és megállapítja, hogy csúf az idő, de délutánra remélhetőleg kiderül, stb., ez mindössze azt jelenti, hogy látlak, szomszéd, üdvözöllek, semmi több. A társas érintkezés jórészt előre gyártott mondatokból áll, tartalmas információ átadása nem cél, magvas gondolatok kifejtésére a katedra és a szakkönyv szolgál. Ami a *cselekvő személyét* illeti, sokszor annyira nyilvánvaló vagy éppenséggel érdektelen, hogy megjelölésének nincs is információ tartalma. Gyártási előírásokban fölösleges leírni, hogy az öntést öntők, a festést festők végezzék, egy kísérlet vagy technológiai folyamat leírásában pedig csak a művelet és a művelet tárgya bír jelentőséggel. Bizonyos szituációkban pedig egyenesen cél, hogy a cselekvő homályban maradjon. Már egy óvodás is tud annyit a nyelvből, hogy az a fránya pohár *leesett, eltört*, még véletlenül sem *leejtette, eltörte*, mert a *cselekvő személyét* nagyon nem érdeke kidomborítani.

Bízást állíthatjuk, hogy a személytelen fogalmazás önmagában sem nem előnye, sem nem hátránya a szövegnek, megvan a saját funkciója, amit cselekvő szerkezettel pótolni nem lehet, az igazi kérdés az, hogy használata mikor indokolt. Az angoltól igazán nem idegen a szenvedő szerkezet, de a **Girls are liked by János'* **A lányok szerettetnek Jánostól még ott is lehetetlen mondat, bár művileg elő lehet állítani. Személytelen kifejezésre lényegében három esz-*

köz áll rendelkezésünkre: az *általános alany*, a *középigé (mediális ige)* és a *szenvedő ige (szerkezet)*. Általános szabályként előrebocsáthatjuk, hogy nem „csereszabatosak”, egy helyénvaló helyett egy másik stílusterést okozhat, eltérő jelentést eredményezhet, vagy akár elfogadhatatlan is lehet. Az *általános alany* egyik legkézenfekvőbb kifejezési módja a többes szám 3. *személyű* igei állítmány. Értelmezése igen tág, a beszélő saját magát sem feltétlenül zárja ki. Pl. *A halhoz általában fehér bort rendelnek, Manapság színes nyakendőt viselnek* kijelentésekkel valószínűleg a beszélő is egyetért. De feltétlenül beleérti magát a *mi-be*, amikor többes szám 1. *személyű* igei állítmányt használ, pl. *Tiszteljük az idősebbeket, Örülünk a csapat sikereinek*, stb. Igen elterjedt az *ember* használata is, ahol a beszélő szintén beleérti magát az *ember-be*, pl. *Megáll az ember esze, Hülyének nézik az embert*, stb.

A *középigék (mediális igék)* döntő többsége viszszaható képzős ige. Számos ilyen képző van, a legjellemzőbbek a ma is eleven *-ul, -ül* és *-ódik, -ődik*. Vannak egyébként képző nélküli mediális (állapotváltó) igék is, pl. *megáll az óra, elkel az áru*, stb. A mediális igékkel alkotott mondatok alanya nem cselekszik, külső cselekvő sincs, a cselekmény mintegy magától megtörténik, jellemző módon az alany szándéka nélkül. Az ilyen ige félúton áll a *visszaható névmással járó visszaható ige* és a *szenvedő ige* között, pl. a *szépül a szépíti magát* és a *szépítetik (szépítik)* között. Aki ugyanis szépíti magát, az saját cselekvésének alanya is, tárgya is, de akit szépítenek, az csak mások cselekvésének tárgya. Ez az ideális hármas természetesen nem minden igével létezik, pl. a *ház épül* vagy *építetik*, de – sajnos – nem **építi magát*. Sok *-ódik, -ődik* képzős ige használata pedig, különösen egyes nyelvjárásokban, inkább a szenvedőhöz áll közel: *A vevő becsapódik*. A visszaható névmással járó alakok (túlzott) használatát viszont nyelvvédők helytelenítik. Ez akkor jogos, ha a mondanivaló mediális igét kívánna: pl. a *vállalkozás kifizetődik*, és nem **kifizeti magát*. Mindent összevetve a mediális igék a magyar próza nagy értékei, de

használatuk gazdag szókincset és tudatos alkalmazást igényel, vö. *befejezett* munka és *befejeződött* vihar (nincs **befejezett* vihar).

A *szenvedő* ige lehet szintetikus vagy analitikus. Az előbbi a már félig kiveszett *-tatik*, *-tetik* képzős igealak, a mai nyelvben csak kivételesen, stílusesszövegként használatos és gyakorlatilag mellőzhető. Ez nem jelenti azt, hogy el kell felejtetni, egy nyelvnek része a hagyománya is. A mai angolban nincs egyes szám 2. személyű igealak, azaz tegezés, de Shakespeare drámáiban még igen, márpedig az is angol. A másik lehetőség a *létige* + *tárgyas* igéből származó *-va*, *-ve* képzős igeenes szerkezet, ami a legnagyobb viharokat kavarta és kavarja. A nyelvvédő irányzatok többsége ma már elfogadja, hogy a *cselekvés eredményét rögzítő állapotot* a *-va*, *-ve* képzős igeenes szerkezettel szenvedőben is kifejezhetjük, de attól, hogy ily módon *cselekvést* fejezzünk ki, általában elzárkóznak, a legáltalánosabb kifogás ellene, hogy „vizenyőssé” teszi a nyelvet, ezért egyes nyelvvelők még a *-tatik*, *-tetik* alakot is előnyben részesítenék. Elemzéseket olvashatunk arról, hogy az *ajtó be van csukva* helyes, de az *ajtó be lett csukva* már nem igazán, holott az utóbbi is lépten-nyomon tapasztalt nyelvi tény. Ezt a konstrukcióhoz tapadó korlátozást a mindennapok nyelvében sokan teljes tiltásnak érzik, és ennek a félreértésnek legalább két igen sajnálatos következménye van. Az egyik a *tötő* nyelv, amikor a beszélő, illetve fogalmazó a *-va*, *-ve* képzős igeenévvel a „magyartalanságtól” való görcsös félelmében *-t*, *-tt* képzős igenévvel helyettesíti. Ebből születnek az olyan feliratok, mint pl. *Ez a helyiség 24 órában kamerával megfigyelt*. A másik következmény az *-ásra*, *-ésre* kerül mérhetetlen elburjánzása, már-már rémuralma. Elrettentő példa egy rádióbeszélgetésből: *A parlagfű további terjedése megállításra került*. A fenti szerkezetek sűrűsödnek, amikor a beszélő, illetve fogalmazó a mindennapitól eltérő szerepben nyilatkozik rádióknak, felszólal gyűlésen, vagy kérvényt ír, stb.

A *létige* + *-va*, *-ve* képzős igeenes szerkezetek sűrűn előfordulnak nemcsak laza társalgásban, hanem a népnyelvben, legjobb íróink és költőink műveiben a Jókai-kódextől napjainkig, sőt – *horribile dictu* – prominens nyelvészek írásában is (ld. Szepesy Gyula: *Nyelvi babonák*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 50–57). Álljon itt néhány példa a kötetből: Pázmány Péter: „az egész világ előtt *tudva* leszen” (Prédikáció);

Vörösmarty Mihály: „S őrhelyére mindenik Álljon el, míg *híva nem lesz*” (Csongor és Tünde); Arany János: „A nagy játékrendből *ki lesz hagyva*” (Az agg színész); Jókai Mór: „összeesküvő versenytársai *ki lettek játszva*” (Az aranyember); Kosztolányi Dezső: „gallérja otthonosan *ki volt gombolva*” (Édes Anna); Simonyi Zsigmond: „Valaha az igéknek legnagyobb része így *volt ragozva*” (A magyar nyelv); Lőrincze Lajos: „Mert így *van közölve*” (Nyelv és Élet); Antal László: „függetlenül attól, hogy az eredetiben miként *lett körülírva, kifejezve*”, „a nyelv *nincsen említve*” (A jelentés világa).

E példák meggyőzően tanúsítják, hogy a *létige minden alakjával* alkothatunk *-va*, *-ve* képzős igeenes szerkezetet, állapotra vagy más megfontolásra való tekintet nélkül. Mi másra gondolhatott Bárczi Géza, amikor azt írta, hogy „...jelenleg pedig egy új, *analitikus szenvedő igeragozás* van kibontakozóban” (Bárczi Géza: *A magyar nyelv múltja és jelene*. Gondolat Kiadó, Budapest 1980, 487)? Kötetlen beszédben olyan analitikus szerkezetekkel találkozhatunk, amelyek a hagyományos iskolai nyelvtanok szerzőinek szemében nyelvi környezetszennyezésnek számítanak, mindamelllett van bennük rendszer, a mindennapi használat megfigyelése alapján a *paradigmát* is fel lehet állítani. Két pilléren nyugszik, az egyik egy *létige*, a *lenni* vagy a **vanni* megfelelő alakja, azaz *lesz*, *lett*, *legyen*, *lenne*, *lenni*, vagy *van*, *volt*, *volna*. (A *lenni* hiánytalan minden időben és módban, a **vanni* viszont hiányos.) A másik pedig egy folyamatos (imperfektív) vagy befejezett (perfektív) igéből származó *-va*, *-ve* képzős igenév. (A szerkezet tárgyatlan igékkel is használatos, például: *el van/volt/lesz fáradva*, *ki van/volt/lesz fakulva*, stb., de ilyenkor *nem szenvedő!*)

Az alábbi alakokkal találkozhatunk:

	imperfektív ige:	perfektív ige:
	<i>takarít</i>	<i>kitakarít</i>
(1) Jelen	takarítva van	-
(2) Múlt (elbeszélő, befejezett)	-	ki lett takarítva
(3) Múlt (befejezetlen)	takarítva volt	-
(4) Jövő (beálló, bef.)	-	ki lesz takarítva
(5) Jövő	takarítva lesz	-
Cselekvés eredménye:		
(6) Jelen	-	ki van takarítva
(7) Múlt	-	ki volt takarítva
(8) Jövő	-	ki lesz takarítva

Ad (1), (3) és (5) Imperfektív igének vagy származékának nem lehet befejezett jelentése, nincs **A szoba este 8-ra van/volt takarítva*, ezek az alakok *befejezetlen folyamatot* írnak le, akár folyamatos igeidejűnek is tekinthetők. Ld. a következő párbeszédet: *Elfoglalhatom már a szobát? Még nem, éppen most van/lesz takarítva; Bementél a szobába? Nem tudtam, éppen takarítva volt.*

Ad (2) A *-va, -ve* képzős igenév előtt a perfekatív *lett* létigealak szerepel, ezért egyszeri múltbeli cselekvést ír le, de nem fókuszál a cselekvés eredményeként *előállt állapotra*. Ld. a következő párbeszédet: *Rendben van az a szoba? Egész biztos, mivel tegnap lett kitakarítva.*

Ad (4) Vonatkozhat a közvetlen jövőre, lehet egyszeri cselekvés vagy annak eredménye a jövőben. Ld. a következő párbeszédet: *Ki van takarítva Péter szobája? Nincs, de rögtön/estére ki lesz takarítva.*

Ad (6), (7) és (8) *A szoba ki van/volt/lesz takarítva* típusú alakokat *manapság* főként perfekatív igeikből képezzük. Perfektív igének vagy származékának pedig nem lehet imperfektív (folyamatos) jelentése (időtartama), nincs **A szoba másfél órán át van/volt/lesz kitakarítva*. Ezek az alakok *befejezett cselekvés eredményeként előállt állapotot* rögzítenek, perfekt igeidő alternatívájának is tekinthetők, a befejezettség nem a szerkezet sajátja, hanem az igenév aspektusának következménye.

Fentebb előrebocsátottuk, hogy a személytelen szerkesztés különböző eszközeinek különböző stílusértéke van, nem változathatjuk őket következmények nélkül. Hogy ez mennyire így van, annak illusztrálására vizsgáljuk meg egy emelkedett szöveg, az *Apostoli hitvallás* (latinul: *Credo*) egy sorának változatait. A tradicionális fordításban *Megfeszítették, meghala és eltemették*. A szöveg két szempontból is figyelemre méltó, az ige a használatból kiveszett elbeszélő (magánhangzós) múltban és szenvedőben állnak. Aki gyerekkorában így hallotta először, annak számára a későbbi változatok már jóval kevesebbet mondanak. Egy későbbi változat már lemondott az elbeszélő múltból, de még megtartotta a szenvedőt: *Megfeszítettett, meghalt és eltemettett*. A modern ökumenikus fordítás további engedményt tett a korszerűsítés jegyében, a szenvedőt is általános alanyra cserélte: *Megfeszítették, meghalt és eltemették*. Ez a köznyelvi változat világos, mindenki számára könnyen érthető, de ennek ára van, a szöveg elvesztette választékos emelkedettségét. Ennél tovább menni már nem lehet, a létige + *-va, -ve* képzős igenévi szenvedő szerkezet itt – ma még? – nem jöhet szóba. Az *-ásra, -ésre kerül* szerkezet pedig teljesen lehetetlen és remélhetőleg az is marad.

AMBRUS L. FERENC

Gonosz tréfát űzött a londoni akadémiával Sir John Hill (1716–1775). Miután hasztalan ostromolta a tudós társaságot, s nem vették fel tagnak, bosszút forralt. A Royal Society titkársága egy napon szenzációs levelet kapott, fel is olvasták a legközelebbi ülésen. Vidéki orvos küldte, és arról referált, minő csodálatos gyógyítást vitt végbe kátrányoldat segítségével. Egy matróz eltörte a lábát; ő a tört részeket összeillesztette, bekente kátránnyal, átkötötte, s pár nap múlva a két rész teljesen egybeforr. A matróz úgy járt-kelt vele, mintha sohasem tört volna el.

Akkoriban sok szó esett a kátrány gyógyító erejéről; különösen az egyiptomi múmiák kátránytartalmáról beszéltek csodákat. A kátrányhit tudósainak kapóra jött az eset, új bizonyítékot jelentett az elméletük mellett. Akadtak kételkedők is: ezek azt vitatták, hogy a matróz lába nem lehetett teljesen eltörve; a vidéki orvos talán túlzott, s a gyógyulás nem lehetett olyan gyors. Még nem ült el a vita s a vidéki orvos ismét jelentkezett. „Múltkori levelemből – írta – valami kimaradt. Elfelejtettem megírni, hogy a matróz törött lába fából volt.”

(Ráth-Végh István: Az emberi butaság története)